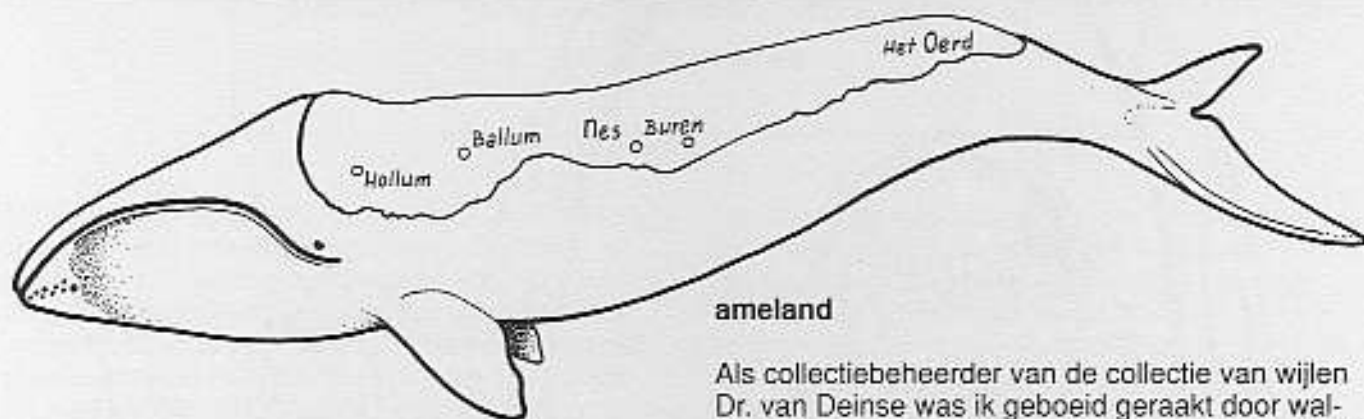

Straatgras

Berichten uit het Natuurmuseum Rotterdam

HERINNERINGEN AAN DE OUDE WALVISVAART OP HET EILAND AMELAND

ameland

Van Nederland is vooral de moderne walvisvaart met het fabrieksschip de "Willem Barendsz" bekend. De oude walvisvaart zoals die bedreven is met houten zeilschepen en vanuit houten sloepen met handharpoenen is minder bekend. Herinneringen hieraan zijn vooral in vorm van schilderijen en gravures bekend. Tastbare herinneringen buiten musea zijn minder voorkomend. Dr. A.B. van Deinse (1885-1965), Nederlands bekendste cetoloog (walviskenner), was in deze oude walvisvaart zeer geïnteresseerd, en had een uitgebreid archief samengesteld waarin hij lokaties en omschrijvingen van deze herinneringen nauwkeurig beschreven had. Zo omschrijft hij in zijn dissertatie uit 1931 de overblijfselen van de walvisvaart op het waddeneiland Ameland. Van Deinse bezocht Ameland voor het eerst in 1916, hij was toen 31 jaar oud. Tijdens dit bezoek inventariseerde hij de overblijfselen van de walvisvaart, o.a. registreerde hij de commandeurswoningen, maar daarover later meer.

Als collectiebeheerder van de collectie van wijlen Dr. van Deinse was ik geboeid geraakt door walvisvaardershistorie van Ameland, en zo togen wij afgelopen herfstvakantie naar Ameland op zoek naar de overblijfselen van de walvisvaart. Vanaf Holwerd in Friesland is het circa 40 minuten varen naar Ameland en vanaf de aanlegsteiger van de veerboot nog zo'n 20 minuten lopen naar Nes, het grootste plaatsje van Ameland. Vrijwel direct wordt de bezoeker geconfronteerd met oude 18e en 19e eeuwse karakteristieke huisjes en een oude dorpskern. Eerst iets meer over de geschiedenis van Ameland vanaf de 18e eeuw, toen de walvisvaart op dit eiland opbloede. Op een kaart van 1731 is Ameland als een langgerekte zandplaat met drie duincomplexen te zien. De dorpen Hollum, Blietke, Ballum, Nes en Buren zijn te herkennen. Tussen de dorpen in lagen zandvlakten waar bij extreem hoog water Noordzee- en Waddenzee water mengden. Zo had zich tussen Nes en Ballum een soort Slufter gevormd waar het bij ruw weer goed kon spoken. Begrijpelijk is dat de individuele boer tegen de zee weinig kon uitrichten, zodat zij zich samenvoegden in een zogenaamde

Marke. Een plaats omgeven door zanddijken, wallen en hekken.

De boeren hadden door de minimale opbrengst geringe inkomsten. Vele boeren waren daardoor naast landbouwer/veeteler ook strandjutter, stroper of visser (vooral schol). Ook hadden sommige zich op de vrachtaart geworpen. Door het ontbreken van een haven verdween de eigen vrachtaart al na 1750. Daarentegen werden Amelanders veel vaker koopvaardijshipper of walvisvaart-commandeur. Voor 1719 zijn er op Ameland geen walvisvaart-commandeurs geweest die op dit eiland hun domicile hadden. Na deze periode is er de opkomst van de walvis- en robbenvangst in Straat Davis tussen Groenland en Noord-Amerika.

commandeurswoningen

Na een periode van ruilhandel met 'wilden' in deze streek concentreerde men zich op de walvisvaart. Een reden die hiervoor wel gegeven wordt is dat de walvisvaarders hoofdzakelijk doopsgezinden waren, die vanuit hun geloof geweld moesten mijden. De op het zuiden gerichte koopvaardij had veel vaker conflicten met zeerovers dan de noordelijke walvisvaart. Een belangrijkere reden lijkt dat een walvisvaart-commandeur een aanzienlijk aandeel in de winst van de vangst had. Verder is de walvisvaart seizoensgebonden en kan de boer/walvisvaarder in de winterperiode nog heel wat werk op het eiland verrichten.

impressie van verschillende elementen uit dit verhaal, samengevat in één tekening

RIJ ONDERKAAKSTUKKEN VAN BALAENA MYSTICETUS,
GROENLANDSE WALVIS, STAANDE TE HOLLUM OP
AMELAND. TOESTAND IN 1917. MEDEGEBRACHT
DOOR DE OUDE WALVISVAARDERS

A.B.v.D.

De walvisvaart heeft de Amelanders uit die tijd heel wat geld en welvaart geleverd. Dit komt vooral tot uitdrukking in de commandeurshuizen en grafstenen. De walvisvaart-commandeuren en koopvaardijshippers vervingen hun oude houten huizen door stenen betere woningen. Dr.A.B.van Deirse heeft in 1917 tijdens een bezoek aan Ameland alle gevelankers met jaartalaanduiding genoteerd. In Nes telde hij zo 32 commandeurswoningen, in Hollum 56 en in Ballum 14 woningen. Deze fraaie commandeurswoningen zijn nu, anno 1990, nog steeds in zeer goede staat te zien in de schilderachtige dorpen. De huizen typeren zich door een dubbele uitstekende gevelrichel.

kakebienen

Een andere opvallende herinnering aan de oude walvisvaart die men heden ten dage nog steeds kan terugvinden op Ameland zijn de zogenaamde 'bonkepalen' of 'kakebienen'. Dit zijn gezaagde fragmenten van de geweldige onderkaken van de groenlandse walvis (*Balaena mysticetus*). Door het ontbreken van bomen op het eiland en de schaarse aanvoer van hout vanaf het vaste land werden deze duurzame (velen zijn zelfs nu nog in zeer goede staat) botstukken als afrastering van weilanden, erfafscheidingen of schuurpalen voor het vee gebruikt.

De kaken werden staande langs de scheepsmasten meegenomen en op het eiland op maat gezaagd. Vooral in Nes en Hollum zijn nu nog steeds veel 'kakebienen' terug te vinden als grijze brokkelige bonken, rechtopstaand in de grond als afrastering.

Bij een schoolgebouw in Nes staan ook nu nog twee complete onderkaakhelften als een soort ereboog opgericht. Bij de oudheidkamer in Hollum staat de grootste serie kaakstukken als erfafscheiding. In de tuin van deze oudheidkamer staat als contrast tussen de oude en moderne walvisvaart naast deze kakebienen een harpoenkanon van een van de jagers van de Willem Barendtz, het moderne fabrieksschip dat in de vijftiger jaren voor heel wat margarine gezorgd heeft.

Schouderbladen van de groenlandse walvis werden gebruikt als stoeptegels, maar deze zijn helaas op het eiland niet meer terug te vinden. In de collectie van wijlen Van Deirse, nu in het Natuurmuseum Rotterdam is nog zo'n stoeptegels aanwezig. Van Deirse heeft deze in 1916 van Ameland meegenomen. Op de begraafplaats van de Nederlands-Hervormde kerk in Hollum zijn ook nog stille getuigen van de woelige walvisvaart terug te vinden. Op diverse van de typische langwerpige grafzerken staan taferelen uit de oude walvisvaart uitgehouwen.

dwergvinvis

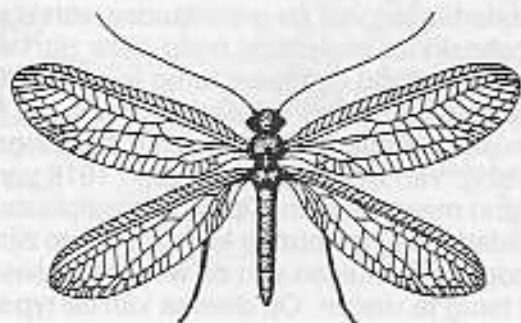
Het verbaasde ons dat er op Ameland nog zo veel van de historie van de walvisvaart terug te vinden was. Voor ons is het een reden om dit eiland zeker nog eens te bezoeken, al was het alleen maar om de sfeer die Van Deirse beschreef weer te kunnen ervaren. Gelukkig is er in ruim 70 jaar hier weinig veranderd. Naast de 'stoepsteen' en enige 'kakebienen' van Ameland zijn er nog meer voorwerpen in het Natuurmuseum die Van Deirse op Ameland verzamelde. Zo strandde er op 24 september 1939 bij paal 16, ten noorden van Buren een dwergvinvis (*Balaenoptera acutorostrata*). Van Deirse was na de stranding op Ameland en verzamelde de atlas (eerste halswervel) van dit 9 meter lange dier en de beenderen van de linker vin. De botten van deze vin zijn in volgorde op een plaat gemonteerd. Ook bezitten wij van dit dier nog op het strand liggend een originele foto.

Erwin J.O. Kompanje & Ditty van Duyn

UIT HET AANWINSTENBOEK (december 1990 t/m februari 1991)

Deze aflevering rapporteert over een periode van drie maanden die in het aanwinstenboek zes volle pagina's beslaat. Ter vergelijking: de vorige aflevering ging over zes maanden en besloeg ook zes pagina's. Een stijgende lijn dus, die nog duidelijker naar voren komt wanneer het aantal jaarlijks ingeschreven "monsters" op een rij gezet wordt: 1988: 64, 1989: 109 en 1990: 194.

Dat deze regelmatig terugkerende rubriek ook door specialisten aandachtig gelezen wordt, bleek al snel na het verschijnen van de vorige aflevering. Verschillende "vliegenmeppers" wezen mij namelijk op een grove onjuistheid: ik had de 16 neuropteren die Jan Lucas het museum schonk, uitgemaakt voor "vliegen" terwijl het "gaasvliegen" waren. "Vliegen" zijn dus wezenlijk iets anders en behoren dan ook tot een andere insectenorde, de Diptera, waartoe ook de muggen behoren. De plaatjes hieronder spreken boekdelen.

Neuroptera

Diptera

omvangrijke schenkingen

Het grote aantal aanwinsten van de afgelopen drie maanden is terug te brengen tot een klein aantal grote schenkingen. Om te beginnen schonk de heer J.P. Thomassen enige honderden fossielen uit het krijt en carboon van Zuid-Limburg en België (omgeving Marnelbel). Het gaat hierbij om vaak zeer bijzondere stukken zoals fragmenten van ten minste twee soorten schildpadden, wervels en tanden van sauriërs, kauwplaten van roggen, zeeëgelstekels en mooie tweekleppige schelpen. Maar ook haaietanden, belemnieten, ammonieten, zeelelies, diverse vissen en carboonplanten. Dr J.H. Reuter bracht een gevarieerde verzameling recent schedelmateriaal van Europese zoogdieren en vogels. Niek Kerkhoff ruimde thuis op en vulde onze collectie aan met 115 wervels van diverse fossiele zoogdieren, 25 ribfragmenten van mammoet en wolharige neushoorn; en nog eens 22 andere skeletfragmenten van mammoet. Dit alles afkomstig van de Maasvlakte. Ondergetekende verbleef enige tijd op de Molukken en bracht behalve een bruingebrande huid ook het één en ander mee voor het museum: een wandelende tak, drie neushoornkevers, een kakkerlak, ca. 250 vlin-ders, ca. 200 waterkevers, zes cicaden (uit Yokohama, via Heij), vijf vleermuizen en één spitsmuis. Daarnaast tientallen monsters mollusken, bestaande uit schelpen en slakken van het land en uit zee. Een leuke aanwinst betreft de grote kreeftachtige *Birgus latro*, beter bekend onder de naam klapperdief, die uit een kookpot gered werd, maar uiteindelijk toch in de alcohol terecht kwam. In de volgende Straatgras volgt het reisverslag. Nu nog de "losse aanwinsten".

weekdieren

Een grote menigte schelpjes en slakjes bereikte ons uit Turkije (Lucas). Uit Bretagne: *Sipho gracilis* (B.Otten). Van Hermann Strack kregen we diverse schelpen uit Hoek van Holland en een monster zoetwaterslakken van de soort *Viviparus lacustris*, reeds in 1969 verzameld in R'dam-Lombardijen. Jan Lucas was wederom weer goed voor de nodige weekdieren van de Hoekse kust en de Zeeuwse wateren. Henk Menkhorst